

ПРЕЗ ПРИЗМАТА НА ТРИТЕ „П“, ИЛИ ЗА РАБОТАТА НА УНИВЕРСИТЕТСКИЯ ПРЕПОДАВАТЕЛ КАТО ПРОФЕСИЯ, ПРИЗВАНИЕ И ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВО

Проф. д.п.н. Вяра Гюрова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Статията представя работата на университетския преподавател чрез подхода на трите „П“. Целта на автора е да покаже комплексния характер на преподавателската дейност като професия, призвание и предизвикателство. Като се опира на идеите на Фил Рейс за естествения път на ученето, авторът очертава пътя на младия човек, избрал тази професия: от намерението (мотивацията) да ѝ се посвети, през усилията да реализира това свое намерение чрез спечелването на съответния научен конкурс, подкрепата на важните в живота му хора (позитивната обратна връзка) до установяването в професията – тя да стане смисъл на живота му. Едва тогава той би ѝ посветил много години, с всичките предимства и недостатъци на този избор. В подкрепа на тезата на автора са представени мнения на бъдещи преподаватели – докторанти от НАТФИЗ, изучаващи дисциплината „Методика на академичното преподаване“. Някои от тях имат и стаж като преподаватели. Курсът им помага да подредят „пъзела“, да открият „липсващите парченца“ – знанията и уменията, които следва да усвоят и надградят, за да се справят по-добре като преподаватели. Заключение и изводите в края на статията насочват към условията и необходимите действия на университетския преподавател за постигане на пълноценен и ефективен учебен процес със студентите.

Ключови думи: университет; университетски преподавател; висше образование; учебен процес

Увод

Университетите винаги са сред институциите, ползващи се с престиж в обществото. Това ги прави желано място за работна и привлича определена група млади хора, харесващи учителската професия по различни причини, да кандидатстват за преподавателска позиция. Някои от тях се изкушават от перспективата да станат известни и уважавани „хора на науката“, „университетски учени“. Но не всички са наясно какво реално ги очаква след научния

конкурс. Защото това не е просто учителска професия, а професия призвание и предизвикателство за хора, готови да са постоянно под лъчите на прожекторите – пред студентите в аудиториите (и учебните зали), пред колегите от гилдията и ръководствата си, както и пред обществото. Веднъж избрани и назначени за университетски преподаватели, те стават част от „лицето“ (образа и имиджа) на своя университет. А това е сериозна отговорност.

На интернет страницата на всеки университет у нас подробно са разписани мисията, визията, целите, принципите на дейността му¹. Те отразяват амбициите на ръководствата да отстояват имиджа и ролята на своето висше училище като съвременен образователен, научноизследователски и културен център, който има сериозен принос в подготовката на интелектуалния елит на нацията и в развитието на обществото и страната в духа на националните и европейските ценности. За изпълнението на тези амбициозни претенции се разчита на ежедневните усилия на работещите в университета – преподаватели и служители. Без тях мисията, визията, целите и задачите на институцията биха били единствено добро пожелание. Това е основание за вглеждане в работата на университетските преподаватели. *Целта* на статията е да покаже комплексния ѝ характер през призмата на трите „П“ – началните букви на понятията „Професия“, „Призвание“ и „Предизвикателство“, очертаващи педагогическите, личностните и социалните проекции на тази дейност. Защото това не е просто учителска професия, а призвание, изискващо години (почти доживотно) отдаденост на науката и студентите. Тя е също перманентно предизвикателство (социално и научно), свързано с постоянно учене и надграждане на знания, умения и опит, в отговор на очакванията на студентите и високите изисквания на обществото – за подготовката на професионалисти и личности с комплексни знания, умения и качества на гражданите на 21. век – на страната и на света.

Преподавателската дейност като професия

Работата на университетския преподавател притежава всички характеристики, които я определят като професия. Тя е: *социално значима дейност*, която се извършва съобразно определени нормативни актове и осигурява възможност за реализация на личността²; *трудова дейност*, занятие, което изисква теоретическа подготовка и практически умения³, които се придобиват чрез специално обучение⁴; „*заплащана дейност*“, „активност срещу възнаграждение“⁵ – практикува се като *източник на средства за съществуване*⁶. Работата на университетския преподавател е учителски тип професия, но от по-висш порядък, защото изисква не само преподаване на конкретни знания и умения на определена категория учаци, но и специфична изследователска дейност, за което е нужна научноизследователска компетентност. Тя е свързана с провеждане на научни изследвания (в лаборатория или в библиотеките), с техния анализ, представяне и защита – чрез научни аргументи и в научна

продукция. Затова, заради изискваната научна продукция, не всеки експерт в дадена област може да стане университетски преподавател.

Според нормативната уредба заемането на преподавателска позиция в което и да е висше училище в България се основава на конкурсното начало. То е определящо както за стъпване на първото стъпало на университетската кариерна стълба, така и за изкачването на всяко следващо. Защото спецификата на тази професия предполага много по-категорично от която и да е друга кариерно израстване по вертикала – нагоре, по стълбата на научните степени и длъжностни позиции. Единици са преподавателите, останали до пенсия на първото стъпало – на позицията на асистент.

Придвижването нагоре – от асистент, през главен асистент и доцент към професор – е резултат на перманентно самоусъвършенстване чрез четене, учене, експериментиране, допълнителни специализации. Университетският преподавател е пример за учещ през целия си живот. И това не е случайно. Кариерата му е процес на постоянното доказване (чрез научната му продукция) на експертни и изследователски компетенции и качества в дадена област. Към тях се прибавят и специфичните преподавателски умения – той/тя трябва да умее да поднася по „академичен“, интересен и достъпен начин своите знания на студентите. Това означава да владее специфичното изкуство да обучава възрастни хора (защото студентите не са деца), да ги накара да му/да ѝ повярват като преподавател, както и сами да си повярват, че могат да се справят, и да положат необходимите усилия да успеят.

В речниците изкуството се определя като: „изключително майсторство, владее на определена дейност“⁷; „умение да се ръководи специфична човешка дейност“⁸. И още – като дейност, в която се прилага въображението за постигане на определен резултат. Изкуството е нещо нестандартно, творческо, различно. В този контекст, обучението на студентите (и на специализантите в курсовете за допълнителна – следдипломна – квалификация) е изкуство, защото:

- те са нестандартни учащи – на години са възрастни, имат собствено мнение и отношение към всички въпроси, но в определени моменти проявяват характеристики на деца (на ученици);

- да се владеят вниманието, доверието, мотивацията им за учене и желанието за участие през цялото учебно време, изисква „майсторство“, което се основава на знания и умения от областите на андрагогията и педагогиката, психологията и мениджмънта;

- студентите (и особено тези в по-горните курсове, магистрите и специализантите) имат своите очаквания за обучението, случващо се в учебната зала, и ако те не се оправдаят, това може да доведе до демотивация за учене, т.е. студентите да спрат да идват на занятия или да сменят програмата;

- в учебната зала може да ги привлече и задържи един различен учебен процес – нестандартен и творчески, реализиран от преподавател с компетент-

ности, но и с творческа нагласа, въображение и нестандартно мислене, който познава и използва интерактивни методи, техники и технологии, създава атмосфера на активност и партньорски взаимоотношения между субектите (участниците) в учебния процес.

Основната задача на всеки университетски преподавател е да подготви и реализира пълноценен и резултатен процес на обучение на конкретни групи учащи. Това означава да влезе в ролята на образователен мениджър и да реализира определени управленски функции (да планира, организира, ръководи, оценява и контролира дейности и резултати) и да подготви папката с учебна документация и учебни материали – портфолио на курса и/или на преподавателя, ако е необходимо – и на студентите. По-конкретно, работата на преподавателя се отнася до:

- *подготовката на учебната програма* (ако не му предоставят от първичното звено готова такава) и планиране на всяко конкретно занятие;

- *прилагане на учебната програма на практика* – планиране, организиране, реализиране, контрол на учебната дейност, подпомагане на студентите и оценяване на резултатите от нея;

- *даване и получаване на обратна връзка на студентите* за степента на усвояване на учебния материал, за начина, по който те оценяват неговия подход и професионално поведение, за проблемите им в процеса на обучение;

- *научно и техническо осигуряване на учебната работа* – осигуряване на информационни източници, технически средства и учебни и др. материали;

- *управление на средата* – грижа за организацията на материалната среда (адекватно на спецификата на курса подреждане на учебната зала), предпоставки за създаване на позитивен психологически микроклимат);

- *управление на опита на студентите в ученето* – подпомагане на учащите в ориентацията, избора и изграждането на подходящи стратегии и стилове на учене; създаване на различни възможности за попълване, разширяване и затвърждаване на знанията и уменията.

С други думи, в ролята си на образователен мениджър университетският преподавател се грижи за ефективността на учебния процес, което включва постигане на предварително планирани учебни цели (резултати), но и удовлетвореност на участниците (на студентите и на самия преподавател) от случващото се в учебната зала. И ако студентите са „нестандартни учащи“, те ще приемат по-добре един нестандартен, творчески ориентиран преподавател, който излиза извън рамките на традиционните лекции и реализира творчески учебен процес, като вярва, че е това е неговото призвание.

Преподавателската дейност като призвание

Според речниците призванието е нещо много лично, субективно, дори ценностно обусловено. То се определя като: нещо, за което изглежда, че даден

човек е естествено предназначен, жизнено важна наклонност, специална способност за упражняване на занаят, професия, вид дейност⁹, но и като качество и способност за осъществяване на някаква дейност, дарба¹⁰. На свой ред, дарбата се определя като „вродена способност за някаква дейност, за творчество; талант“ (Burov et al., 2002, p. 138).

Според психолозите призиването и изборът на професия, което то провокира, имат сериозна връзка с емоциите. Те често буквално тласкат човека да избере една определена дейност. Но въпреки това „сърцето“ на призиването е осъзнатото отношение на човека към неговата професия. „Да се намери призиването, пише Л. Десев, значи да се разбере субективният смисъл на привързаността към любимата работа и да се осъзнае, че тя отговаря или съответства на собствената индивидуалност“ (Dessev, 1999, p. 398). Само тогава хората ще вложат в работата си „голямо количество жизнена – физическа и нервно-психическа – енергия“, ще изпитват „чувства на удовлетвореност, увереност, достойнство, чест, гордост, оптимизъм“ и ще се стремят към „развитие и усъвършенстване на човешките възможности и резервни сили, скрити ресурси и способности“ (Dessev, 1999, p. 398).

Добрият университетски преподавател приема своето призвание като съдба. То го мотивира да се развива, непрекъснато да търси новото и непознатото, да трупа знания и опитност в дадена област и да не спира с достигането на поредната по-висока длъжностна позиция. Осъзнаването на смисъла на професията и собствената мисия осмисля безсънните му/й нощи и часовете над книгите и в лабораториите, провеждането на изследвания, писането, участието в научни форуми, ежедневната работа със студентите. Ден след ден, семестър след семестър той/тя развива един вид пристрастеност към творчество, проучване на новости и „разнищване на проблемите“, което измества на заден план някои житейски удоволствия. А това често не се оценява достатъчно от околните.

Университетският преподавател не е само учен. Основната му задача е да преподава. А това изисква определени качества, знания и умения: да говори добре – разбираемо и увлекателно, да отстоява позиции и да убеждава чрез аргументи (привеждане на адекватна информация и резултати), да дава и да търси обратна връзка от студентите. Тези умения привличат съмишленици и последователи – сред студентите, колегите и практиците (работещи в съответната област). И колкото повече са те, толкова по-голяма ще е удовлетвореността на преподавателя от постигнатото.

Удовлетвореността от постиженията е знак и резултат от постигането на „реално съответствие на индивидуалните способности на изискванията на професията“ (Dessev, 1999, p. 398). Тя е свързана с осъзнатото призвание. Но понякога може да бъде и белег за заблуда и незрялост, чиито характеристики са

самодоволство и примиряване с по-ниски постижения или дори неоснователната гордост от тях. Затова е важно да се различи „истинското призвание, основаващо се върху действителни способности, от химерични¹¹ проекти, непостижими блянове, хубави, но неосъществими мечти“ (Dessev, 1999, p. 398). Те са присъщи обикновено на деца или юноши, но се срещат и при някои възрастни, „неадаптирани добре към реалността“ (Dessev, 1999, p. 398).

За да не попада в капана на заблудите относно собствените си способности, преподавателят трябва да си прави периодично самооценки, да разсъждава върху желанията си и процеса на тяхното осъществяване, да търси целенасочено обратна връзка за постиженията си. Тук може да помогне подходът на Фил Рейс (британски специалист по подготовка на университетските преподаватели), адаптиран към проследяването на пътя в кариерното им развитие.

Естественият път на кариерно развитие на университетския преподавател

Според теорията на Фил Рейс за естествения път на ученето, за да имат смисъл усилията му, човек трябва да извърви четирите стъпки (етапа) на този процес (път): от желанието (да учи), през практическите действия за реализиране на това желание, към обратната връзка от значими в живота му хора (за смисъла и резултата от тези действия) до асимилирането на наученото (на новото знание). Това е финалното осмисляне на ценното, което човек е научил, и превръщането му в част от значимото за него познание (Race, 1993; Race, 1995).

Можем да приложим този подход като един вид естествен път в кариерата на университетския преподавател. Както в оригиналната теория на Фил Рейс, в началото е желанието (мотивацията), в случая – на един (най-често) млад човек да се посвети на тази професия. Това е първото стъпало на кариерната стълба – на старта в преподавателската кариера. Желанието и мотивацията могат да са резултат от интерес към специалността и към определена научна област или да са породени от примера на родителите (или близки хора). Заслугата може да е и на конкретен преподавател, вдъхновил интерес към предмета си по време на следването на младия човек. Успешното обучение на бакалавърско и/или магистърско ниво („справянето“), само по себе си, също може да провокира амбиции за бъдеща преподавателска дейност и самочувствие, а по-вероятно – съзнателна вяра (убеждение), че това не е невъзможно. Когато изборът е направен на по-зряла възраст, е възможно той да е провокиран от практиката, от професията (най-често учителска), която предлага реални проблеми, които чакат своето научно решение.

Осъзнаването на собственото призвание е причина младият човек да премине от първото стъпало на преподавателската кариера – това на желанието („аз искам“ да бъда преподавател) – към следващото, към стъпалото на

действието („аз мога“ да го направя). Това означава да предприеме конкретни действия, за да осъществи това свое желание на практика: да проучи възможните научни конкурси и да се подготви за изпитните процедури. И ето тук, на това стъпало, е моментът на първия SWOT анализ¹² на нашия бъдещ преподавател, който да му даде отговор на въпроса „Мога ли наистина да стана университетски преподавател и да бъда добър в тази професия?“.

Достигането до правилното заключение преминава през четирите компонента на анализа, всеки един от които изисква честни отговори на важни въпроси.

1. Кои са моите силни страни, които ще ми помогнат да се справя с конкурса и по-късно – с тази професия?

2. А кои са моите слаби страни? Какво не ми достига, за да се справя с конкурса и да бъда добър в тази професия?

3. Какви възможности ми дава професията на университетски преподавател?

4. А какви рискове (опасности) крие?

Честните отговори на въпросите от SWOT анализа ще помогнат на младия човек да достигане до важни заключения за реалните качества, знания и умения, които има и които биха му помогнали (или биха му попречили) да се справи с предизвикателствата на университетската кариерна стълба – от първото до последното ѝ стъпало. Изводите могат да бъдат не просто различни, а противоположни. Единият вариант на краен отговор е с положителен знак: „Аз искам и мога да се справя“. Той предполага разработване на план и/или стратегия за придобиване на знания и умения и за развиване на качества, които да доведат до личностно и професионално усъвършенстване, до успех в конкурса, а по-късно – в професията. Това е реалният резултат от осъзнаване на призванието, което, на свой ред, води не само до подобряване на самочувствието на „начинаещия“ преподавател, но би му помогнало да приеме като необходимост перманентното предизвикателство да става все по-добър в работата си след конкурса по пътя на научното си израстване.

Другият възможен вариант на заключения и решения от SWOT анализа може да бъде с отрицателен знак: „Идеята май не е добра – твърде много неща не ми достигат, което означава много рискове, вероятно много усилия. А те ще изискват много време, което бих могъл да оползотворя с нещо друго, като..., което би ми донесло по-добра възвръщаемост на усилията и средствата, а може би и повече свободно време. Не, това не е за мен“.

Ако равностметката води към такъв негативен извод, всъщност това също е победа – осъзнаване от младия човек на неговата първоначална нереалистична химера, отказът от която би бил от полза както за самия него, така и за обществото. Избирайки друга сфера на професионална реализация, той вероятно би бил много по-полезен със своите компетентности и действия и в резултат на това – по-удовлетворен от себе си.

Ако обаче SWOT анализът е довел до позитивното решение „Аз мога и ще го направя!“, това означава младият човек да продължи към следващото стъпало на стълбата на реализирането на избора – да потърси обратна връзка от важни в живота му хора за своето намерение и да си направи изводите за това какво му предстои, защо приема професията като ценна и важна за себе си (и за обществото), поради което си струва да бъде негов приоритет през целия му живот. Това е последното стъпало на „малката стълба“ – на избора на професия.

Съзнателно приетото предизвикателството да се посвети на преподавателска дейност, поставя бъдещия преподавател на първото стъпало (стъпалото на мотивацията) на нова, по-висока и по-стръмна стълба – на кариерното израстване в тази професия. А това, само по себе си, е сериозно предизвикателство, макар и може би неосъзнавано в началото в цялата му сложност.

Преподавателската дейност като предизвикателство

Като всяка друга, и професията на университетския преподавател има своите предимства и недостатъци. Те (или по-скоро негативите и изпитанията) са сериозно предизвикателство, което съпровожда изкачването по кариерната стълба нагоре. Осъзнаването им в самото начало би спестило на бъдещия преподавател много разочарования „по пътя“. Сред някои от негативите на професията често се посочват:

- сравнително ниското заплащане у нас на преподавателския труд;
- проблеми с финансирането и издаването на собствените публикации;
- потребността да се гони количество научна продукция (свързана с атестирането и конкурсите), което измества качеството и „новото“ на по-заден план;
- уморителният процес на непрекъснато доказване на компетентности и качества, свързани с всяко ново атестиране (и стъпало в йерархията);
- конкуренцията с други „звезди“ от същата научна галактика;
- конкуренцията със социалните медии и интернет по отношение на информацията и новостите;
- новите студенти на 21. век – тяхната сравнително ниска мотивация за учене, грамотност, обща култура, умения за учене, очаквания и нагласи¹³, както и необосновано високите им претенции;
- в тази връзка – усещането на преподавателите, че „кипи безсмислен труд“, което идва с отворения прием (на всякакви студенти) в университета, някои от тях „неориентирани“ по отношение на очакванията и нагласите; в резултат на това усилията на преподавателите не срещат позитивен отзив и резултатите не са удовлетворяващи.

Други коментирани негативи на професията са свързани със ситуации извън учебните зали:

– непрекъснато увеличаващите се ангажименти, които нарушават и без това трудния баланс между обсебващите времето професионални задачи и личния живот на преподавателя извън университета;

– необходимостта да се учат чужди езици, свързано и с преподавателската мобилност – в съвременните условия изявите на научни форуми, провеждането на лекции в чуждестранни университети, участието в международни проекти не са просто атрактивна възможност (както в миналия век), а част от изискванията за кариерно развитие;

– участието в научни журита – изпитанието да оценяваш колеги, трудният избор понякога между това да си откровен и честен, когато нещата не са на висота, или „удобно“ да си замълчиш пред посредствеността и „да я узакониш“ с положителен вот заради „колегиалността“ или защото и другите го правят.

Тези и други предизвикателства могат да изиграят ролята на индикатор за призиването за тази професия на много млади (и не само млади) преподаватели – доколко наистина осъзнат е този избор или е химера (непостижима мечта).

Какво мислят младите университетски преподаватели за предизвикателствата в избраната от тях професия? В отговор на този въпрос ще приведа мнения на докторанти от НАТФИЗ¹⁴ (общо 34) – някои от тях с малък преподавателски опит като асистенти, други – без никакъв такъв. Отговорите са от анкета, провеждана от автора на статията в продължение на три години (2021 – 2024) с три групи докторанти, обучаващи се в курса „Методика на академичното преподаване“, с цел проучване на нагласите им за преподавателска работа. Допълнително са прибавени и техни мнения, резултат от задачи за самостоятелна работа, изискващи рефлексия върху работата на преподавателите със студентите в това висше училище. Като цяло, отговорите (от анкетните карти и писмените задачи) трябва да се разглеждат като примери за самооценката на „начинаещите преподаватели“, „на прага“ на професията. Въпросите са тип „отворени“ – изискват свободен коментар, който е труден за статистическа обработка (но това не е цел на анкетирането).

Като цяло, отговорите показват очакван позитивизъм, висока мотивация за преподавателска работа, желание на докторантите да бъдат полезни на студентите, както и да допринесат „за повишаване на качеството на образованието, което НАТФИЗ предоставя на своите студенти“ (според едно от мненията). За целта анкетираните са настроени и самите те да се развиват и усъвършенстват. Анализирайки собствения си студентски опит (от обучението си в Академията), те открояват в поведението на своите преподаватели онези позитиви, които са ги мотивирали да учат сериозно и отговорно, както и негативите, които биха могли да бъдат демотивиращи по отношение на ученето. Подтекстът, който може да се разчете в отговорите, е, че студентите докторанти приемат позитивите като примери, на които биха искали да подражават (вече като преподаватели), а негативите – като предизвикателството да не повтарят тези грешки.

И тъй като в НАТФИЗ учат творчески ориентирани, нестандартни студенти, някои от въпросите в анкетата не са „традиционни“. Например, за да отговорят на въпроса „Как си представят добрия, „идеалния“ преподавател?“, докторантите трябва да го „видят“ в конкретен *образ*, който свързват с определени полезни качества:

- лъв и вълк, олицетворяващи преподавателите водачите, които вървят най-отпред, знаят пътя и определят темпото;

- куче, кон, овен – това е преподавателят, истински верен приятел и искрен водач през годините на следването и през света на познанието;

- птица – олицетворява преподавателя, който мигрира от знание в знание и води ятото нагоре; сова – „тихото присъствие“, което е винаги там, където трябва, „активна и през нощта“; врана – символ на интелигентния, интуитивен и адаптивен преподавател, с добра памет и много добри комуникативни умения;

- хипопотам – това е търпеливият и едновременно респектиращ преподавател;

- костенурка – внимателният преподавател, който изглежда бавен, но винаги стига там, където иска, независимо колко време ще му отнеме;

- дървета – дъб, бор, орех – с дебело стъбло и широка корона, която хвърля голяма сянка, а от висотата си виждат нещата ясно и надалеч и помагат на хората да възвисят духа си; те са мощни и устойчиви на бури и ветрове; това е стабилният преподавател, търпелив и постоянен, който носи спокойствие, но и творческо вдъхновение;

- лозар или овощар – преподавателят, чиято задача е да облагородява (в случая – „дивото растение“).

Макар и не съвсем идентично на идеала си, докторантите виждат и себе си (като преподаватели) в положителна светлина, откривайки в животните, с които се идентифицират, определени, най-често водачески качества:

- хищник, лъв, тигър, мечка, вълк – водач с остри сетива, активност и ориентация, ловък, бърз, хладнокръвен и опасен, когато ситуацията го застрашава, но и грижовен и закрилящ;

- скален козел – който успява да оцелее, носи отговорност и се грижи за „стадото“ си („мога да го преведа през неблагоприятните условия до зелените пасбища“);

- домашно животно (куче, котка, кон) или птица (дори феникс) – те олицетворяват качества като добронамереност, постоянство в изпълнението на задачите, пъргавост и гъвкавост, адаптивност и интуитивност, устременост „нагоре“;

- костенурка – чистото най-важно качество е постоянството, което е и най-важният фактор за постигане на определена цел.

Някои докторанти определят себе си като лозаря, който подкастрия, или овощаря, който ашладисва с цел подобрене на растенията. Други се виждат

просто като „мотивирана, ангажирана, емоционална в преподавателската си дейност личност“.

Добрият преподавател има положително отношение към студентите и цени тяхното мнение. Докторантите от НАТФИЗ биха искали студентите да ги възприемат като:

- внушаващи доверие – капитан на кораб; знаещ и можещ преподавател, достоен човек, асертивен професионалист, който ги разбира и на когото могат да се доверят; който държи на дадената дума и я отстоява;

- човек, който може да им бъде от помощ – опора, на която могат да разчитат при нужда; по-големия приятел и човек, към когото винаги могат и биха искали да се обръщат за мнение; някой, който може да им помогне да реализират своите идеи и проекти, който стимулира откривателя у студентите;

- знаещия преподавател със съвременен поглед и адекватна на времето компетентност – с когото могат да споделят творческите си идеи и намерения и да ги коментират свободно; който ги вдъхновява и ги води, като разкрива пред тях нови и нови знания; от когото могат да научат много; който ги води към интересни за тях светове и им предлага методологията, по която да овладеят законите на тези светове;

- човек, който сам е готов да се учи – партньор, съотборник по време на курса, с повече опит и познания, но винаги готов да научи нещо от тях.

В тези отговори могат да се открият характеристиките на университетския преподавател по призвание (независимо от висшето училище, в което работи). Той е отворен към студентите си, готов да ги приеме за свои партньори в процеса на обучение, да работи всеотдайно с тях, да им помага да се справят, да ги разбира, когато имат затруднения, да им дава свобода на изява. Той е преподавател професионалист, познаващ учебното съдържание и методиката на преподаване, готов да подготвя творчески личности.

Много от тези знания, умения, качества не са „по рождение“. Те трябва да се усвоят и развият допълнително. И ако това е целенасочена политика на висшите училища (подобно на много английски университети), преподавателите не биха губили време да се учат по метода на пробата и грешката, и биха били значително по-ефективни в работата си. Макар и малък, в България има известен опит в подпомагане на младите (без достатъчно опит) университетски преподаватели да се чувстват по-сигурни в учебните аудитории и зали.

Българският опит в подготовката на университетски преподаватели

В българските висши училища години наред педагогическите и андрагогическите¹⁵ знания и умения на преподавателя, свързани с подготовката и реализирането на пълноценен и резултатен учебен процес, са подценявани. Те все още са с най-малка тежест при оценяването на качествата и компетенциите на преподавателя при изкачването му нагоре по университетската кари-

ерна стълба. Приема се, че след като един специалист има знания (експерт е) в определена научна област, доказани на конкурсния изпит и чрез различни публикации, той ще бъде и добър преподавател. А това в повечето случаи не е така, особено за преподаватели без квалификация „учител“, придобита в рамките на бакалавърското образование или допълнително – след него.

Добрият преподавател съчетава експертните познания с преподавателски умения (за планиране, организиране и реализиране на процес на обучение). Следователно не е достатъчно бъде експерт в дадена област. Анкетизирането на студенти по различни поводи показва, че те предпочитат творчески тип преподаватели, с талант да преподават. А за университетския преподавател са необходими още един вид компетентности – научноизследователските. Провеждането на изследвания и обобщаването на резултатите в научни публикации е задължение, от справянето с което зависи атестирането на преподавателите на всяко стъпало от университетската им кариера.

Наличието на компетентности (знания, умения, нагласи) от трите групи – експертни, преподавателски, научноизследователски – определя университетския преподавател като професионалист. Според речниците професионализмът се проявява в упражняването на определена дейност въз основа на познаване на цялата ѝ теория и практически тънкости. Професионалистите са изключително компетентни в работата си, овладели са професията си на високо ниво и я упражняват с вещина¹⁶. В този контекст, професионализмът на университетския преподавател изисква по-конкретно комплекс от знания и умения (компетентности) в различни области:

- в научната област – свързана с учебното съдържание на конкретната дисциплина;

- в методиката на реализация на научни изследвания – свързана със собствен принос в развитието на научната област и учебната дисциплина;

- в областта на педагогиката, андрагогията и методиката на обучение – отнасящи се до учебния процес, както и до спецификата на обучение на студентите като възрастни учащи;

- в областта на образователния мениджмънт – свързани с управленските функции на преподавателя по отношение на учебния процес, в това число да планира, организира, ръководи (в т.ч. да мотивира и координира) своята работа и работата на студентите, да оценява и контролира техните постижения и ефективността на процеса, а в определени моменти от кариерата си – да заема управленски позиции;

- в областта на използването на съвременни технологии, включително ИКТ в учебния процес, за да реализира съвременен и ефективен обучение, ако е необходимо – и в електронна среда.

Липсата на знания и умения в която и да е от посочените области е причина за неефективност (или ниска ефективност) в работата на някои университетски

преподаватели, особено начинаещи или с малък професионален опит. Това е обяснимо – тях никой не ги е учил как да планират, организират и реализират учебен процес и научни изследвания, нито как да преподават. Затова най-често подражават на други университетски преподаватели, а изработването на собствена преподавателска философия и стратегия (върху метода на пробата и грешката) им отнема години. И това се отразява в кариерното им изстраване и в комуникацията им със студентите (или специализантите).

Факт е, че изкуството да преподаваш, не е природна даденост (или не само). Затова и българското законодателство не допуска в училище учители без специална квалификация („Квалификация учител“)¹⁷. Това би трябвало да се отнася и за университетските преподаватели. Още повече че студентите и специализантите са възрастни учащи, които изискват различно отношение от това, проявявано към учениците в училище. Това са тънкости, които трябва да бъдат научени.

В повечето университети няма „въвеждащи курсове“ за млади (новоназначени) университетски преподаватели. През новия век отделни добри инициативи се реализират периодично в някои висши училища в рамките на проектни дейности. Но след края на проектите практиката не продължава.

Едно добро изключение е НАТФИЗ, където повече от 5 години се реализира докторантски курс „Методика на академичното преподаване“. Целта е младите изследователи (докторантите) да се подготвят и за пълноценна преподавателска (асистентска) дейност. А някои от тях вече водят упражнения и изпитват негативите от липсата на андрагогическа и методическа подготовка.

И все пак, опит има, макар и малък. Началото на квалификационната дейност с начинаещи университетски преподаватели у нас се поставя с тригодишен ТЕМПУС проект¹⁸ в края на миналия 20. век. Идеята е да се пренесе опитът на английските университети (в частност – от градовете Плимут и Ливърпул), където още от 80-те години на века се провеждат курсове за начинаещи преподаватели по програмата „Преподаване и учене във ВУЗ“. В рамките на проекта се създава Междууниверситетски център за съвременни образователни технологии във висшето образование. Преподавателите от българските университети партньори заедно с английските си колеги разработват вариант на английската програма, превеждат и създават собствени методически материали за университетски преподаватели¹⁹ и реализират в България поредица от успешни семинари. Но както става с много други проекти, в края и на този ТЕМПУС проект (1997 г.) създаденият Междууниверситетски център спира да съществува. Остава опитът на преминалите през проекта и семинарите преподаватели.

Идеята и обученията се възраздат отново почти десетилетие по-късно (през 2006 и 2007 г.), когато преподаватели от Факултета по педагогика на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ реализират две летни

10-дневни школи за методическа и андрагогическа подготовка на млади университетски преподаватели (асистенти от различни факултети) с подкрепата на тогавашното ректорско ръководство. За целите на тези интерактивни семинари е разработено ново ръководство – „Приключението учебен процес“²⁰. Следват и други полезни за университетските преподаватели (и за учителите) книги²¹. Но въпреки доказвания ефект от обученията тази практика дълги години няма продължение. И отново се възражда през 2013 – 2014 г., когато в рамките на проекти, финансирани на национално ниво по Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси“, в цялата страна се реализират дейности за квалификация на университетските преподаватели. Такъв проект на тема „Развитие на системата за квалификация и кариерно израстване на академичния състав в Софийския университет“ е реализиран в най-старото българско висше училище. Разработват се образователни ресурси и се провеждат учебни семинари (квалификационни курсове) с преподаватели.

Подобен по тематика проект се реализира във Варненския медицински университет (2014 г.), а по-късно (през юни 2018 г.) – и в Медицинския университет в Пловдив (в рамките на проект „Медицинска академия“). Ползите от тях са отразени в анкетните карти на участниците.

Заключение и изводи

Макар и малък, опитът в андрагогическата и методическата подготовка на университетските преподаватели доказва ползата от такива курсове. Те определено спестяват много време в лутане и много излишна нервна енергия в разгадаване на тайните на преподавателската дейност, отнасящи се до: пълноценната подготовка и организация на всяко занятие и на учебната среда; пълноценната работа на преподавателя; пълноценната работа (активността и участието) на студентите. Изглежда просто, но на практика не е. Изкуството да се обучават студенти, е сериозно предизвикателство за университетския преподавател, който има амбицията да провежда ефективен учебен процес със своите студенти. За целта той трябва:

- да приеме сериозно професията си като призвание и предизвикателство и с постоянство, търпение и творчески подход да преодолява препятствията в работата си, за да извърви успешно кариерната стълба;

- да се погрижи за андрагогическата си грамотност, което ще му позволи да прилага андрагогически подход и интерактивно обучение в работата си със студентите;

- да приеме студентите като възрастни учащи: с тяхната Аз-концепция (особено с желанието им за по-голяма независимост), опит (житейски, професионален, учебен), проблемна ориентация към ученето и базиран на личната полза готовност и мотивация за учене;

- да обмисли и прилага успешни стратегии, за да ги привлече като „професионални“ партньори и съмишленици в един съвместен ползотворен за двете страни път и процес на учене и на успехи;

- да бъде творец, като прилага в работата си ТРЕАМ стратегията (Т – творчество в организацията и реализацията на учебната работа; Р – рефлексия²² върху процеса и резултатите; Е – ефективност – по отношение на високи учебни постижения и удовлетвореността от съвместния творчески процес; А – активност по отношение прилагането на нови подходи и решения и активно включване на студентите в собственото им обучение и формиране като творчески личности, знаещи и можещи да се справят с работа си; и М – мотивация – да искат и да могат да мотивират студентите за по-високи постижения в учебната работа, както и самите те да са мотивирани за творческо развитие и израстване в професията);

- целенасочено да поддържа позитивна мотивация за учене у своите учащи през целия курс на обучение чрез създаване на творческа и подкрепяща образователна среда и стимулиращ микроклимат по време на занятията и чрез активното включване на студентите в учебния процес;

- да отдели време за формиране на специфични и за усъвършенстване на преносими умения за учене у тях, което да им помогне да се справят по-успешно с учебния материал;

- да поддържа портфолио по дисциплината, която преподава, като го актуализира перманентно и отразява в него всичко ново и интересно, което се е случило в часовете извън планираното и което повишава положителните ефекти и ефективността на обучението.

Провеждането на ефективен (резултатен и удовлетворяващ) процес на обучение на студентите е характеристика на всеки престижен университет. За да се случи това, са нужни университетска политика и стратегия за въвеждане на новоназначени преподаватели (без опит) в изкуството да се обучават студентите, което да им помогне да усвоят определени основни умения в професията, над които да могат самостоятелно да надграждат нови. Подобни добри практики има в други европейски университети (а вече и в България). Те имат като резултат не просто усъвършенстване на собствените знания и умения на преподавателите, но водят до по-голямо самочувствие и увереност в работата. А това им помага в изграждането на добри специалисти с висше образование, както и в пълноценното им развитие като личности в условията на творчески учебен процес. Такава цел и резултати си заслужават усилията – на личностно и университетско равнище.

БЕЛЕЖКИ

1. Софийски университет „Св. Климент Охридски“ (2023) https://www.uni-sofia.bg/index.php/bul/universitet_t/misiya_i_viziya_na_universiteta
2. Десев, Л. Речник по психология, С., Изд. Булгарика., 1999, с. 421.
3. Габеров, Ив., Д. Стефанова, Речник на чуждите думи в българския език с приложения. Пето прераб. изд., Велико Търново, 2002, с. 633; Десев, Л., 1999, с. 420 – 421.
4. Collins Concise Dictionary, 5th ed. Glasgow, 2001, с. 1196.
5. Le dictionnaire de notre temps, 1999, vol. 2, L – Z, Sofia, Hachette-Prosveta, с. 1259.
6. Collins Concise Dictionary, 5th ed. Glasgow, 2001, с. 1196.
7. Буров и др. Съвременен тълковен речник на българския език. С приложения. 3 изд. В. Търново, GABEROFF, 2002, с. 291.
8. Collins concise dictionary, 5th ed. Glasgow, 2001, с. 77.
9. Le dictionnaire de notre temps, vol. 1, A – K, Sofia, Hachette-Prosveta, 1992, с. 1657.
10. Буров, С. и др., Съвременен тълковен речник на българския език, 2002, с. 698.
11. Химерично – непостижимо, нереално, фантастично (Габеров, Ив., Д. Стефанова, Речник на чуждите думи в българския език с приложения. Пето прераб. изд., Велико Търново 2002, с. 824) .
12. SWOT анализ – метод за диагностика и самодиагностика на силни страни и слабости (предимства и недостатъци) и съответно на възможностите и рисковете (страховете), до които те водят или са свързани с конкретно изследвано явление – обект или субект.
13. В изследване от края на миналия век се коментират три групи студенти първокурсници според входната им мотивация на учене: „плейбои“, попаднали в университета някак случайно, под външен натиск; „практици“, дошли за диплома, която все някак ще им бъде полезна в търсенето на работа и „академици“, които знаят какво искат, попаднали са точно на мястото си и имат изключително високи очаквания от преподавателите и от обучението си, като цяло. Те могат да бъдат разпознати и сред днешната студентска маса. Разбира се, има и много интелигентни, мобилни и достигащи бързо до различна информация млади хора, които очакват от преподавателите си винаги да са „на ниво“. Но по общо мнение и поради „отворения прием“ в повечето специалности (записване на всички кандидати, без конкурсен изпит) нараства броят на случайно попадналите в университета (на „плейбоите“) – те са незаинтересовани от специалността и немотивирани да учат сериозно, надяват се и се опитват „да минават по-леко“, седят в учебната зала с апатични или неразбиращи физиономии, често невъзмутимо забили нос в телефоните си, „незнаещи защо са тук“. Но в същото време имат ви-

- соки претенции, много над възможностите им – те искат диплома за висше образование и очакват тя да им бъде дадена.
14. НАТФИЗ – Национална академия за театрално и филмово изкуство.
 15. Андрагогически умения – умения да се обучават възрастни учащи (възрастни са хората, навършили пълнолетие), с техните предварителни нагласи, опит и позиции по различните въпроси.
 16. Collins Concise Dictionary, 5th ed. Glasgow, 2001, с. 1196; Габеров, Ив., Д. Стефанова, Речник на чуждите думи в българския език с приложения. Пето прераб. изд., Велико Търново 2002, с. 633; Буров, С. и др. Съвременен тълковен речник на българския език, 2002, с. 723.
 17. Изключения се правят само по учебни дисциплини, за които няма подготвени учители.
 18. Проектът е по съвременни образователни технологии, прилагани във висшето образование, и се реализира в периода 1995 – 1997 с участието на пет български университета (СУ „Св. Климент Охридски“, ТУ – София, ТУ – Русе, ТУ – Варна, НБУ – Училището по мениджмънт) и три чуждестранни (два английски – Плимутския университет и Ливърпулския университет „Джон Мурс“) и ирландския „Менууд колидж“, част от Националния ирландски университет с център Дъблин).
 19. Ф. Рейс и С. Браун „500 съвета към преподавателя“ (1995), две книги, на Г. Гибс, С. Хейбшоу и Т. Хейбшоу, издадени в едно българско издание „Интересни неща за преподаване“ (1997), както и първото по рода си българско ръководство „Провокацията учебен процес“, (1997), с автори В. Гюрова, Г. Дерменджиева, Е. Георгиев, С. Върбанова.
 20. Гюрова, В., Г. Дерменджиева, В. Божилова, С. Върбанова. Приключението учебен процес. Ръководство за университетски преподаватели, 2006.
 21. Гюрова, В., В. Божилова, Г. Дерменджиева, В. Вълканова. Интерактивността в учебния процес или за рибаря рибките и риболова, 2006; Гюрова, В., В. Божилова. Портфолиото на преподавателя, 2008; Гюрова, В., В. Божилова. Формиране на умения за учене, 2008; Гюрова, В., В. Божилова, Г. Дерменджиева, В. Вълканова. Интерактивността в учебния процес или за рибаря рибките и риболова, 2006.
 22. Рефлексия (от лат. reflexio) – размисъл, самонаблюдение, самоанализ; целенасочено разсъждаване върху процеса и резултатите, с цел откриване на причините за тях и възможности за подобрения.

ЛИТЕРАТУРА

- Буров, С. и др. (2002). *Съвременен тълковен речник на българския език*. В. Търново: GABEROFF. ISBN: 954-8378-87-6.
- Габеров, Ив., Стефанова, Д. (2002). *Речник на чуждите думи в българския език с приложения*. Велико Търново. ISBN: 954-9607-66-6.

- Гибс, Г., Хейбшоу, С., Хейбшоу, Т. (1997). *Интересни начини на преподаване*. (Книга първа. 53 интересни неща, които можете да правите по време на лекциите си. Книга втора. 53 интересни неща, които можете да правите по време на семинарите и упражненията.) София: ТЕМПУС. ISBN: 0 947-855-03-X.
- Десев, Л. (1999). *Речник по психология*, С., Изд. Булгарика. ISBN: 954-8378-87-6.
- Рейс, Ф., Браун, С. (1995). *500 съвета към преподавателя*, София: ТЕМПУС. ISBN: 954-8667-04-5.
- Race, Ph. (1993). *Never mind the teaching – feel the learning*. Birmingham: SEDA Paper 80,
- Race, Ph. (1995). *Who learns wins*. Middlesex (England): Penguin Books Ltd.

REFERENCES

- Burov, S. et al. (2002). *Modern Explanatory Dictionary of the Bulgarian Language*. V. Tarnovo: GABEROFF [in Bulgarian]. ISBN: 954-8378-87-6.
- Desev, L. (1999). *Dictionary of Psychology*, Sofia: Ed. Bulgarian girl [in Bulgarian]. ISBN: 954-8378-87-6.
- Gaberoff, Iv., Stefanova, D. (2002). *Dictionary of Foreign Words in the Bulgarian*. Veliko Tarnovo [in Bulgarian]. ISBN: 954-9607-66-6.
- Gibbs, G., Habeshaw, S., Habeshaw, T. (1997). *Interesting Ways of Teaching*. Sofia: TEMPUS [in Bulgarian]. ISBN: 0 947-855-03-X
- Race, Ph. & S. Brown. (1995). *500 Tips for Tutors*. Sofia: TEMPUS [in Bulgarian]. ISBN: 954-8667-04-5.
- Race, Ph. (1993). *Never mind the teaching – feel the learning*. Birmingham: SEDA Paper 80.
- Race, Ph. (1995). *Who learns wins*. Middlesex (England): Penguin Books Ltd.

THE WORK OF THE UNIVERSITY TEACHER THROUGH THE PRISM OF THE THREE “PS” (OR ABOUT TEACHER’S WORK AS A PROFESSION, VOCATION AND CHALLENGE)

Abstract. The article presents the author’s position on the work of the university teacher through the approach of the Three “P”. The author’s goal is to show the complex nature of teaching as a profession, vocation, and challenge. Drawing on Phil Reis’s ideas about the natural path of learning, the author outlines the path of a young person who has chosen this profession: from the intention (motivation) to dedicate oneself to it, through the efforts to realize this intention by winning the relevant scientific competition, the support of the important people in one’s life (positive feedback) to establishing oneself in the profession - for it to become the meaning of one’s life. Only then would he dedicate many years to her, with all the advantages and disadvantages of this choice. In support of the author’s thesis, opinions of future teachers – doctoral students from NATFA, studying the discipline “Methodology of Academic Teaching”, are presented. Some of them also have experience as teachers. The course helps them put the “puzzle” together, to find the “missing pieces” – the knowledge and skills they need to acquire and build on in order to do better as teachers. The conclusion and conclusions at the end of the article point to the conditions and necessary actions of the university lecturer to achieve a full and effective learning process with students.

Keywords: higher education; university teacher; the teaching profession

✉ **Prof. Viara Gyurova, DSc.**

ORCID iD: 0000-0002-6477-6268

Sofia University “St. Kliment Ohridski”

Sofia, Bulgaria

E-mail: viara_gyurova_22@abv.bg